

Defensie Ondersteuningscommando
Ministerie van Defensie

Sporen uit Oost en West in Arnhem

Een wandeling langs
koloniaal erfgoed

BRONBEEK

Colofon

Deze gids is een uitgave van het Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen en Museum Bronbeek te Arnhem

Concept: Judith Reindersma en Jonathan Verwey

Tekst en beeldresearch: Judith Reindersma

Redactie: Jonathan Verwey en Geert Onno Prins

Kaart: www.kaartenenatlassen.nl

Vormgeving: Mediacentrum Defensie,
Afdeling Crossmedia, Den Haag

Eerste druk

ISBN 9789082993608

Niets van deze uitgave mag worden veelelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbenden.

De band tussen Arnhem en de voormalige Nederlandse koloniën in Oost en West is enkele honderden jaren oud. Sporen zijn echter nog overal zichtbaar. Het bekendste is Bronbeek, maar er zijn er nog vele meer te ontdekken, vooral als je weet waar je moet kijken.

De koloniale wandeling in deze gids gaat door Arnhem-Noord, langs plaatsen, straten, gebouwen en beelden met een koloniale verbinding. Er is een keuze gemaakt uit de vele verhalen en plaatsen die laten zien dat het koloniale verleden in Arnhem nog altijd zichtbaar en dichtbij is. Soms rest niets meer dan een verhaal en een mooie afbeelding, maar vaak staan de gebouwen er nog, maar nu met nieuwe bewoners en andere functies. De verhalen geven een beeld van onze koloniale- en postkoloniale geschiedenis. Daarnaast biedt deze gids een fijne stadswandeling door het centrum en vooral door de parken van Arnhem.

3

De totale route is ongeveer 14,5 km lang. De route is goed op te delen. Na ongeveer 6,5 en na 8 km kun je met de bus terug naar het beginpunt. Op de kaart achterin zijn de route en bushaltes te vinden. De volledige route begint en eindigt bij centraal station Arnhem.

Heel veel wandel-, lees- en kijkplezier!

De route

- 1 Maria Dermoût, Stationsplein
- 2 Quirijn Ver Huell, Bovenbergstraat
- 3 Arnhemse Buitensociëteit, Utrechtseweg
- 4 Woonoord Onderlangs
- 5 Winkel koloniale waren, Rijnstraat
- 6 Johannes van der Steur, Velperpoortlangstraat
- 7 Koloniale Nijverheidstentoonstelling 1879, Musis Sacrum
- 8 Koloniale huizen Velperweg
- 9 Pension Ons Huis, Velperweg 15
- 10 Indische Buurt, Klarendal
- 11 Menno van Coehoornkazerne, Klarendalseweg
- 12 Huis Angerenstein
- 13 Planten- en vogeltuिन/Sawah Belanda
- 14 Bronbeek /Niwin-kantoor
- 15 Rudi Franken, Da Costalaan
- 16 Ds. Bechtlaan, Monnikenhuizen
- 17 Saksen Weimar kazerne, Weg achter het bos
- 18 Van der Heijden straat
- 19 Koloniale tentoonstelling 1928, Zypendaal
- 20 Aarnoud van Heemstra, Huis Zypendaal
- 21 Sonsbeekpaviljoen, Sonsbeek
- 22 Villa Sonsbeek, Sonsbeek

Startpunt, stationsplein Arnhem

•••• 1 Maria Dermoût, Stationsplein

De romans en verhalen van Maria Dermoût (Pekalongan, Java, 15 juni 1888 - 's-Gravenhage, 27 juni 1962) spelen zich in haar land van herkomst af: in het vooroorlogse Indonesië van Java en de Molukken. Haar werk is doortrokken van een oosterse sfeer: niet alleen door de thematiek, de beschrijving van de mensen, dieren, planten en voorwerpen, maar ook door haar indirecte en vertellende schrijfstijl uit gesproken overleveringen. Toch heeft Maria Dermoût haar belangrijkste oeuvre pas in Nederland geschreven. Voor een aanzienlijk deel zelfs hier, in Arnhem. In 1942 woonde zij hier in een appartement op het Stationsplein in een uit donkergele bakstenen opgetrokken flatgebouw. Dit gebouw bestaat niet meer, het is allemaal stationsgebied geworden.

5

De familie van Maria Dermoût was generaties lang geworteld in de Indische samenleving, al sinds de VOC-tijd. Ook zijzelf heeft er de eerste 45 jaar van haar leven grotendeels doorgebracht. Maria Dermoût had een zwakke gezondheid, evenals haar echtgenoot mr. Isaac Dermoût. Ze hadden beiden last van het warme klimaat in Indonesië. Dat weerhield Isaac er niet van om in de kolonie carrière te maken.

Hij schopte het uiteindelijk zelfs tot president van de Raad van Justitie (1925) en later president van het Hoogerechtshof (1930) in Batavia, het huidige Jakarta. In deze tijd schreef Maria Dermout al korte verhalen waarvan er een paar zijn uitgegeven.

Het echtpaar vertrok na de vervroegde pensionering van Isaac in 1933 voorgoed naar Nederland. In Nederland hebben ze in vele plaatsen gewoond. Daarnaast verbleef Maria om aan te sterken een aantal malen in Zwitserland. In 1940 verhuisde het echtpaar van Noordwijk - dat op bevel van de Duitsers

werd ontruimd- naar Arnhem. Hier trokken ze tijdelijk in bij hun dochter Ettie, die met haar gezin aan de Jacob Marislaan woonde. Een jaar later gingen Maria en Isaac op zichzelf wonen, in een appartement op het Stationsplein. Wederom gedwongen door oorlogsomstandigheden - het hele blok werd door zijn strategische ligging naast het station geconfisqueerd door de Duitsers - kon het echtpaar niet in Arnhem blijven. In 1943 betrokken de Dermoûts twee kamers in hotel Carelshaven in Ambt-Delden, waar Maria de eerste versie van *Nog pas gisteren* schreef. Hierin vertelt ze over haar Indische jeugd op een afgelegen suikerplantage op midden Java. Ze debuteerde in 1951 met deze novelle. Met haar tweede roman *De tienduizend dingen* (1955), dat zich afspeelt op de Molukken, boekte zij internationaal succes, vooral in de Verenigde Staten. In 1956 ontving Maria Dermoût uit handen van de Arnhemse burgemeester Matser de Culturele Prijs van Arnhem. Naast deze twee romans publiceerde ze nog diverse verhalenbundels, waarvan de meeste zich in Indonesië afspelen.

Stationsplein 1930-1840 (collectie Gelders archief 1583- 6475, Public Domain Mark 1.0 licentie).

→ *Loop het station aan centrum zijde uit en ga rechtsaf de Utrechtseweg in. Waar nu aan je rechterhand stationsplein West is, was voor de Tweede Wereldoorlog de Bovenbergstraat.*

..... 2 Quirijn Ver Huell, Bovenbergweg

In de collectie van Museum Bronbeek en Museum Arnhem bevinden zich schilderijen van Quirijn Maurits Rudolph Ver Huell (Zutphen, 11 september 1787 - Arnhem, 10 mei 1860). Ver Huell was een Nederlands marineofficier, schrijver, schilder, aquarellist en insecten kenner.

Na eerst letterlijk de boot te hebben gemist, vertrok hij in 1816 naar Indonesië. In 1817 brak op de Molukken de beroemde opstand tegen de Nederlandse bezetter uit onder leiding van Pattimura. Als tijdelijk commandant van het lineschip Admiraal Evertsen nam Ver Huell niet alleen deel aan het neerslaan van die opstand; hij was - achteraf gezien - ook een belangrijke ooggetuige. Zo maakte hij schetsen en aquarellen

7

Portret
Q.M.R.
Ver Huell
(collectie
Bronbeek
1885_09
-1-1)

Woonhuis familie Bleckmann-van der Poel, Bovenbergstraat 3.
Daarnaast het huis van Alexander Ver Huell (collectie Gelders Archief
1501-04- 1685, Public Domain Mark 1.0 licentie).

8

van de vrijheidsstrijders Pattimura en Martha Christina, die tegenwoordig nationale helden van Indonesië zijn. Zijn ervaringen en illustraties verzamelde hij in zijn tweedelige *Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën* (1835-1836). Terug in Nederland in 1819, trouwde hij met aquarelliste Christina Louisa Johanna Hester de Vaynes van Brakell (1796-1863). Samen kregen ze een zoon: de latere schrijver en tekenaar Alexander Ver Huell. Zijn loopbaan bij de marine beëindigde Quirijn Ver Huell als directeur der Marine te Rotterdam.

Vanaf 1850 woonde Ver Huell vlakbij station Arnhem in de Bovenbergstraat, een straat die tijdens de Tweede Wereldoorlog is verwoest en niet meer is herbouwd. In 1860 overleed hij en zijn vrouw en zoon verhuisden toen naar een kleiner huis, eveneens aan de Bovenbergstraat. Zoon Alexander Ver Huell schonk in 1897 zijn huis, en vele tekeningen en schilderijen van zijn vader aan de gemeente Arnhem en legde zo de basis voor de collectie van het Museum voor Moderne Kunst Arnhem, nu Museum Arnhem.

→ *Loop verder over de Utrechtseweg tot aan Museum Arnhem*

..... 3 Arnhemse Buitensociëteit, Utrechtseweg

Architect Cornelis Outshoorn bouwde in 1873 de Arnhemse Buitensociëteit op de oudestuwwal aan het begin van de Utrechtsestraat, aan de rand van Arnhem. Het statige gebouw werd destijds gebouwd als herensociëteit voor uit Indonesië teruggekeerde suikerplanters.

In de centrale ruimte onder de hoge koepel konden de heren een hapje eten, een borrel drinken of een sigaar roken. Een trap voerde naar een omloop een meter of vijf hoger, waar meer ruimte was voor de tafelende heren. Er was een 'grote zaal met orchest, conversatiezaal, billard en leeskamer, een en ander met grote waranda en tezamen opleverende de ruimte vereischt tot plaatsing van 1500 personen.'

9

De voormalig herensociëteit tevens voormalig Gemeentemuseum, nu Museum Arnhem (collectie Gelders Archief 1583- 4572, Public Domain Mark 1.0 licentie).

Er was (en is) nog een andere herensociëteit in Arnhem: de Grootte Sociëteit. Hier troffen de in Arnhem gewortelde meesters in de rechten, doctoren en edellieden elkaar. Een exclusief gezelschap en dat wilden de heren graag zo houden. De nieuwe rijken, zoals vermogende fabrikanten uit de stad en in de suiker rijk geworden repatrianten uit de koloniën, waren

10

Buitensociëteit 1908 (collectie Gelders Archief 1500- 4213
[Trenkler & Co., dr.] Public Domain Mark 1.0 licentie).

Sprookjesland met muzikent in de tuin van de voormalig herensociëteit (collectie Gelders Archief 1583-4574 , Public Domain Mark 1.0 licentie).

volgens hen niet chic genoeg en dus niet welkom in de Grootte Sociëteit. Zij richtten in 1845 daarom de Arnhemse Buitensociëteit op. Voor 20.000 gulden werd de theetuin met houten theehuis van Jan van Reh gekocht. Na verbouwingen van dit theehuis werd in 1873-1875 voor 130.000 gulden een nieuw spraakmakend sociëteitsgebouw neergezet: het gebouw dat er nu nog staat. Vanwege het dalende ledental werd de Buitensociëteit in 1912 opgeheven en het gebouw verkocht aan de gemeente Arnhem. In 1920 werd het overgedragen aan het Gemeentemuseum Arnhem. Museum Arnhem is nog steeds in dit gebouw gehuisvest. De grote koepel van het gebouw is als café ingericht en is vrij te bezoeken.

→ *Loop een stukje terug over de Utrechtseweg, weer richting het station en sla net na de bushalte rechts het paadje in en loop met trap naar beneden. Volg de trap naar links. Rechtsonder je zie je nu Onderlangs liggen.*

11

•••• 4 Molukse woonoorden, Onderlangs

Na de onafhankelijkheid van Indonesië en de opheffing van het KNIL kwam begin jaren 1950 een groep van 12.500 Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen naar Nederland. Ruim twintig procent van de Molukkers die toen in Nederland arriveerde, kreeg een onderkomen in Gelderland. Aan de tijdelijkheid van hun verblijf werd in die jaren nog helemaal niet getwijfeld. Zij werden daarom gehuisvest in kampen die woonoorden werden genoemd. Een van die woonoorden was Onderlangs in Arnhem, oorspronkelijk gebouwd voor Poolse militairen die na afloop van de Tweede Wereldoorlog niet naar huis konden vanwege de Russische bezetting van hun thuisland. Het kamp is in 1955 een half jaar in gebruik geweest voor vrijgezelle Molukse mannen. Of er ook gezinnen hebben gewoond, is niet duidelijk. Een ander, veel groter kamp waar Molukkers werden opgevangen was Golflinks, naast de

golfbaan in Arnhem-Noord. Golflinks werd pas in 1967 gesloten. Woonoord Onderlangs stond op de plek waar nu de kunstacademie Artez staat. Niets herinnert er meer aan het woonoord.

In december 2022 maakte de Nederlandse overheid nogmaals excuses aan de Molukse en Indische gemeenschappen voor de gevolgen van het Nederlandse militaire optreden tijdens de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog eind jaren 1940. Maar ook voor de kille ontvangst toen zij zich na afloop van de oorlog in Nederland vestigden.

→ *Loop verder tussen de gebouwen van de kunstacademie door. Dit is een gebouw met veel glas en een glazen brug. Loop daarna verder over het voetpad. Rechts van je is het fietspad en de weg. Loop door over de stoep tot aan het Roermondsplein. Steek bij de stoplichten over, loop onder de brug en steek het zebrapad over. Sla linksaf gelijk na het plantsoen. Neem de tweede straat rechts: dit is de Rijnstraat.*

..... 5 Winkel koloniale waren, Rijnstraat

Elke stad in Nederland kende in vroeger tijden winkels in koloniale waren. Koloniale waren - de naam zegt het al - kwamen uit Nederlandse koloniën in Azië en Amerika: producten zoals koffie, thee, cacao, tabak, suiker, kruiden en palmolie. Ze werden al verkocht vanaf de achttiende eeuw en in Arnhem bevonden zich zaken aan de Rijnstraat, Zypendaalseweg en de Roggestraat.

Zo begon F.E. van Binsbergen in 1887 een winkel in koloniale waren aan de Rijnstraat 77. In 1909 verhuisde hij naar nummer 73 en hier bleef de winkel gevestigd tot de opheffing in 1982. De meeste winkeliers konden tegen die tijd de concurrentie met de grote supermarktketens niet meer aan en stopten noodgedwongen. Sommigen zijn opgegaan in grote supermarktketens zoals De Gruyter en een enkeling wist te overleven door zich juist te specialiseren. Zo was Douwe Egberts de ontwikkelingen voor, door zich al vroeg toe te leggen op koffie waardoor het bedrijf, dat ooit in 1753 begon als winkeltje in koloniale waren, tot multinational uitgroeide en inmiddels al meer dan 250 jaar bestaat.

| Foto: collectie Gelders Archief 1930 1501-04- 12903 Public Domain Mark 1.0 licentie.

Op de foto zie je het winklexterieur van de kruidenierswinkel Van Binsbergen in 1930, Rijnstraat 73, met voltallig personeel. Van links naar rechts: met transportfiets Theodoor van Meegen (tot 30 maart 1931 in dienst gebleven), met wit voorschort F.E. van Binsbergen jr., A.J.E. van Binsbergen, F.E. van Binsbergen sr. (stichter van het bedrijf), in wit kruideniersjasje Hendrik Ophof, met bezorgmand Gerrit Luders, die lopend in de buurt bestellingen bezorgde. De mand werd op de schouders gedragen.

→ Loop de Rijnstraat uit, verder door de Vijzelstraat en Ketelstraat - dit is feitelijk één lange straat met winkels. Op een gegeven moment is links van je de Velperpoortlangstraat.

6 Johannes van der Steur, Velperpoortlangstraat

Eind negentiende eeuw trokken Johannes van der Steur en zijn boezemvriend Gerard Veldhuysen ten strijde tegen sekswerkers en bordelen. Beide waren Middernachtzendingen - een protestantse vereniging die prostitutie bestreed. Ook in Arnhem. Het tweetal postte bij bordelen, onder meer in de beruchte Velperpoortlangstraat. Hier probeerden zij mannen ervan te weerhouden naar binnen te gaan. Dat stuitte op gewelddadig verzet van de bewoners in de rosse buurt. De bordeelhouders hadden in dit conflict de burgemeester en politie aan hun zijde staan. De burgemeester gedoogde het bestaan van bordelen. De toenmalige politicommissaris deed er nog een schepje bovenop: *'Ik zou, wanneer ik er henen wilde gaan en jelui me wilden*

15

Foto Pa van der Steur, midden met baard, opvoeder van soldatenkinderen collectie Bronbeek 1974/01/01-18

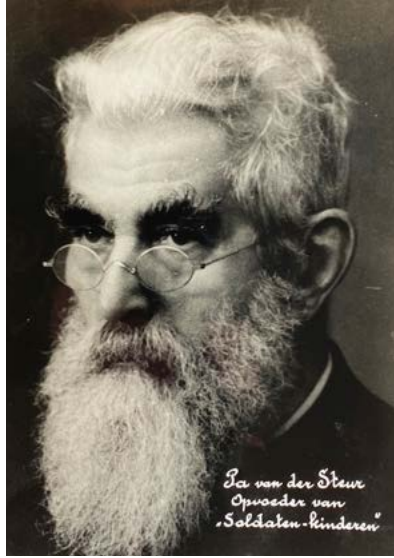

Foto Pa van der Steur,
opvoeder van soldaten-
kinderen collectie
Bronbeek 1974/01/01-18

terughouden, je met mijn stok in je smoel slaan.' Toen bordeelhouders zelfs knokploegen tegen de twee idealisten inzetten, besloten zij naar de garnizoensplaats Harderwijk uit te wijken. In Harderwijk zat het koloniaal werfdepot van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). Er werden militairen geworven en opgeleid voor hun uitzending naar Indonesië. Van der Steur besloot ook naar de kolonie te gaan om daar zijn stichtelijke werk voort te zetten.

In 1893 opende hij in Magelang (Java) het tehuis Oranje-Nassau, vanuit de wens opvang en gezelligheid te bieden aan KNIL-militairen. Al binnen een jaar werd hij geconfronteerd met soldatenkinderen: verwaarloosde nakomelingen van KNIL-soldaten en Indonesische of Indo-Europese vrouwen, doorgaans buiten het huwelijk verwekt. Van der Steur beschouwde het als zijn morele plicht om deze kinderen een Europese opvoeding te geven wanneer hun vader er niet (meer) was. Hij zag zichzelf als een vader voor de kinderen, hij werd dan ook Pa van der Steur genoemd. Het idee dat Europese kinderen niet in de lokale samenleving hoorden, paste in het koloniale denken over ras: Europeanen zijn superieur aan de lokale bevolking en moeten anders opgevoed en behandeld worden. Tot aan zijn dood in 1945 bleef van der Steur zijn tehuis runnen.

→ Sla de Velperpoort langstraat niet in, maar loop door over de Roggestraat, het verlengde van de Ketelstraat. Loop dan schuin recht het Johnny Doorop plein over en steek dan de Velperbinnensingel over. Je staat nu op het Velperplein bij het Musis Sacrum.

•••• 7 Koloniale Nijverheidstentoonstelling, Musis Sacrum

In 1879 vond er in Arnhem rondom het Musis Sacrum een grote tentoonstelling van *Nederlandse en Koloniale Nijverheid* plaats. Het terrein van de tentoonstelling besloeg wel 6 hectare, een groot gebied rondom het Musis Sacrum. Allerlei producten en ambachten werden aan het publiek getoond. Bronbeek nam ook deel aan de tentoonstelling door objecten tentoon te stellen.

17

Een bijzondere attractie was het gamelanorkest van prins Mankoenegoro IV (prins van Solo), compleet met een ensemble van Indonesische danseressen. Op uitnodiging van F.N. van Nieuwenhuijzen, voormalig resident van Surakarta, stuurde de vorst een compleet gamelanorkest naar Arnhem. De gamelengroep trad drie maanden lang bijna dagelijks op. Het was voor het eerst dat Nederland en Europa kennismaakten met de Javaanse muziek en dans.

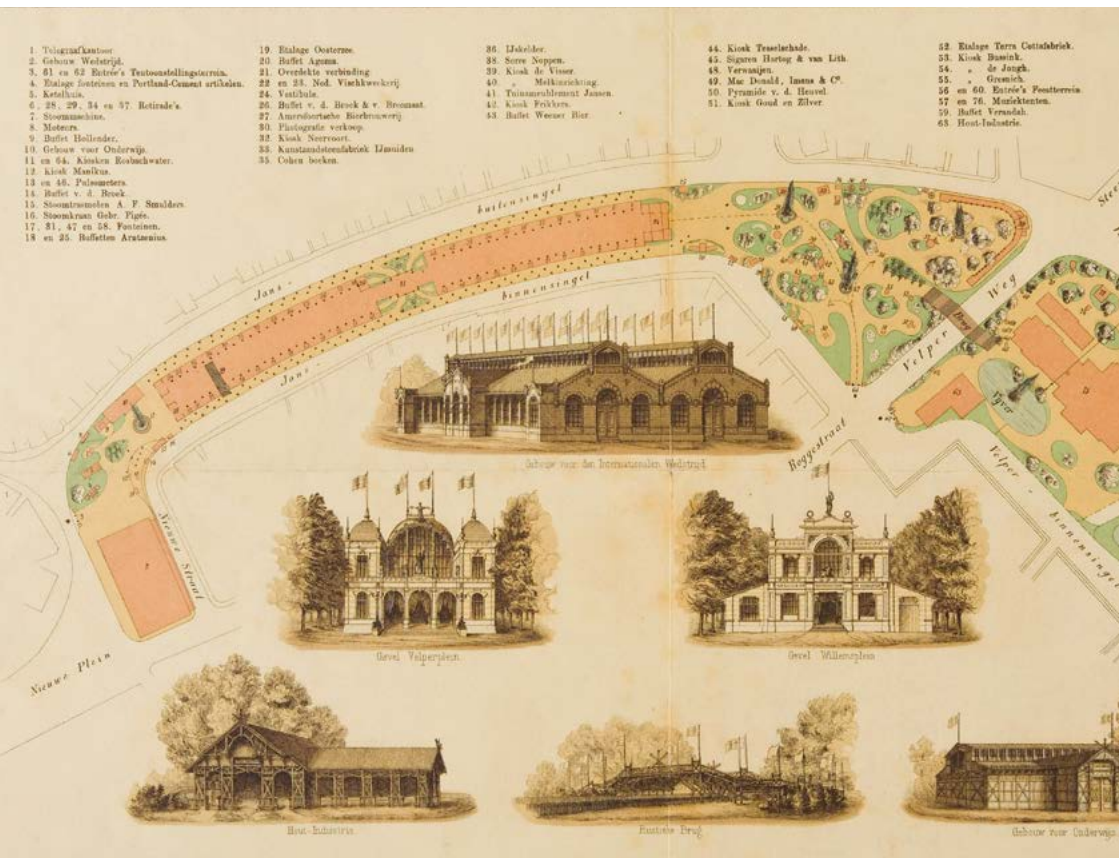
Het orkest werd vergezeld door Pangeran Gondosiwojjo en zijn zoon Raden Mas Soenario. Zij waren de zoon en kleinzoon van Mankoenegoro IV. Deze prinsen bezochten ook

Penning koloniale tentoonstelling (collectie Bronbeek).

Bronbeek en ontmoetten er de commandant J.C.J. Smits. Eerder hadden ze koning Willem III een bezoek gebracht en namens Mangkoenegoro IV geschenken aangeboden. De prinsen maakten later een tournee door heel Europa.

Plattegrond van de Nationale Tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid in Arnhem 1879, 1879. Jansbinnen- en buitensingel, Velperbinnen- en buitensingel en Eusebius-buitensingel. (collectie Gelders Archief 1551 - 2779 [A. van Oosterzee] Public Domain Mark 1.0 licentie).

De penningmeester van het bestuur van de koloniale nijverheidstentoonstelling, dr. A. J. Bergsma, sprak in een toespraak de prinsen toe: *‘Ten slotte hopen wij, dat de leden van het Javaansche orkest hier een aangenaam verblijf zullen vinden. Het bestuur belooft dat het al het mogelijke zal doen om daarin te gemoet te komen en hoopt, dat zij later, naar hun land terugkeerende, de overtuiging met zich zullen nemen, dat de bewoners van hier hen beschouwen als hun overzeesche broeders.’*

Indonesische danseressen tijdens de Nationale Tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid Gelders Archief: 1523_293-0041 [J. Ephraïm], Public Domain Mark 1.0 licentie.

19

Interieur met voorwerpen uit de koloniën: Gelders Archief: 1523_293-0065 [J. Ephraïm], Public Domain Mark 1.0 licentie.

Er was grote belangstelling voor de tentoonstelling. In de vier maanden dat zij er stond, werd de tentoonstelling door meer dan 200.000 mensen bezocht. Dat was op dat moment vijf maal het inwonertal van Arnhem.

→ *Steek de Velperbuitensingel over bij de stoplichten en loop door de Steenstraat, loop vervolgens verder onder het treinviaduct door de Velperweg op.*

..... 8 Koloniale huizen Velperweg

Een villa aan de Velperweg was voor Nederlanders die in Indonesië hun fortuin hadden verdiend een ideaalbeeld. Het Arnhemse stadsbestuur stimuleerde het wonen in

Arnhem voor welgestelden als luxe woonplaats, onder andere door een gunstig belastingklimaat. Helaas staan vandaag de dag veel van deze monumentale villa's niet meer overeind.

Het landgoed Molebeke grensde aan de Velperweg en werd eind van de 19de eeuw bewoond door de familie Etty. Ze lieten er een villa bouwen. De familie Etty was rijk geworden in de suikerindustrie. Ze bezaten meerdere fabrieken waarin suiker, afkomstig uit de Nederlandse koloniën, werd verwerkt. Rond 1930, toen in Nederland de economische crisisjaren begonnen, verkochten ze de villa. In 1935 werd de villa gesloopt en kwam de huidige wijk Molebeke ervoor in de plaats.

Een van de andere koloniale villa's was villa Djoemblang aan de Velperweg 59. Ook deze is decennia geleden al afgebroken.

Villa Djoemblang (collectie Gelders Archief 1501- 04-16896
Public Domain Mark 1.0 licentie).

Nu staat daar het voormalig gebouw van de Giro, waar de afgelopen jaren appartementen van zijn gemaakt. Villa Djoemblang dankte zijn naam aan Cornelis Nortier Azn (1831-1893), die in de jaren 1860 als employé in Jonblang en Surabaya had gewerkt voor de handelsbank Dorrepaal en Co. Leuk detail is dat de prinsen van Solo tijdens hun verblijf in Nederland in 1879 bij Cornelis Nortier in villa Djoemblang verbleven.

Na de topjaren midden jaren 1850, verliep de exploitatie van de nieuwe oostelijke stadsuitbreiding moeizaam. Dit hing samen met de suikercrisis van de jaren 1884-1885. Deze werd veroorzaakt door overproductie in de koloniën, de komst van goedkopere in Nederland geproduceerde bietensuiker en een afnemende vraag. Hierdoor kwam er een einde aan de 'Indische tijd' van Arnhem. Er waren echter meer problemen in deze jaren. Het imago van Arnhem als vestigingsplaats voor welgestelden liep ook schade op door de verlenging van de spoordam langs de noordzijde van de stad. En ook de spoorlijn naar Nijmegen, langs de westzijde van de stad vormde een barrière. De stad raakte voller en beschikbare grond werd schaarser. Andere plaatsen dan Arnhem werden hierdoor aantrekkelijker voor Nederlanders die hun fortuin in de kolonie hadden verdiend en die een nieuwe woning zochten.

→ *Links is het volgende punt: Velperweg 15*

9 Contractpension: Pension Ons Huus, Velperweg 15

Tussen 1945 en 1965 kwamen meer dan 300.000 Indische Nederlanders vanuit Indonesië naar Nederland. De eerste golf migranten waren mensen die de Japanse bezetting hadden overleefd, binnen of buiten de kampen en daarna het geweld tijdens Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog ontvluchtten. Na 1950 vertrokken veel Indische Nederlanders alsnog uit de onafhankelijke republiek Indonesië omdat ze daar voor zichzelf geen toekomst meer zagen.

Velen van hen werden voor korte of langere tijd opgevangen in zogenaamde contractpensions, hotels en pensions die een opvangcontract aangingen met de Nederlandse overheid. De migranten stonden voor kost en inwoning 60 procent van hun maandinkomen af. De contractpensions vielen onder het beleid van de Dienst Maatschappelijke zorg (DMZ) en bestonden tot 1969. De voorzieningen waren doorgaans mager en gezinnen woonden vaak op kleine kamertjes.

In Arnhem waren er meerdere contractpensions. Een daarvan is pension Ons Huus aan de Velperweg 15. Mevrouw Wilhelmina Everdina Jansen runde dit pension gedurende de jaren 1950 en begin jaren 1960. Eerder was Ons Huus een meubelzaak, Ons Huus Meubelen. Haar kleinkinderen vertelden later in een terugblik dat de nieuwe bewoners eerder arriveerden dan verwacht, zodat hulp opgetrommeld moest worden om alles in het pension tijdig op orde te hebben, zoals bedden, warme kleding en meubilair. De overheid gaf mevrouw Jansen een vergoeding per pensiongast. In het huis zijn tien of meer kamers geweest waar gezinnen werden ondergebracht, zowel met als zonder kinderen. Zij moesten verplicht eten wat de pot schafte - een regel die door de overheid werd opgelegd, om de mensen op

Ons Huus aan de Velperweg 15 in de jaren 1980 (collectie Gelders Archief 1544-11238-001, Gerth van Roden CC-BY-NC-ND-4.0 licentie).

deze manier ‘over te wennen’, oftewel te laten integreren in de Nederlandse samenleving. Mevrouw Jansen kookte met de hulp van enkele andere mensen.

In de contractpensions werden de Indische migranten bezocht door maatschappelijk werkers, die hun integratieproces goed in de gaten hielden. Met cursussen en controles dienden de Indische vrouwen de Nederlandse gewoontes aan te leren en de Indische gewoontes af te leren.

- *Loop verder over de Velperweg en sla linksaf het pad in na de wijnwinkel op nummer 23 en voor het sportlokaal. Loop door tot aan de Rosendaalsestraat. Ga dan naar rechts. Loop door tot aan de Solostraat aan de linkerkant. Ga deze in. Sla dan rechtsaf de Javastraat in. Je passeert de Atjehstraat en loopt door tot de verlengde Hoflaan. Hier ga je linksaf. Je passeert de Sumatrastraat en loopt verder rechtdoor.*

•••• 10 Indische buurt/Klarendal

Verschillende straten in Arnhem verwijzen naar het koloniale verleden van Nederland. In de wijken Presikhaaf en Het Broek zijn straten naar voormalige ontdekkingsreizigers als Van Linschoten en De Houtman vernoemd, er is een wijk die Lombok heet en in Klarendal verwijzen verschillende straten naar Indonesische aardrijkskundige namen. Volgens geograaf prof. dr. H. van der Wusten is er sprake van een Indische wijk of buurt in een gemeente wanneer minimaal drie aaneenliggende straten een Indische, aardrijkskundige betekenis hebben. In Klarendal bevindt zich de oudste en enige Indische buurt van Arnhem met een Sumatrastraat, Javastraat, Atjehstraat en Solostraat. De aanleiding om een straat naar de vorstenstad Solo te vernoemen, vormde de Arnhemse tentoonstelling over Nederlandse en Koloniale Nijverheid van 1879 waar het gamelanorkest van de prins van Solo optrad (meer hierover onder het kopje ‘Koloniale Nijverheidstentoonstelling’).

25

Javastraat rond 1910 (collectie Gelders Archief: 1500 - 776 [Jz S. Bakker], Public Domain Mark 1.0 licentie).

Gamelan 1879 bij Musis (collectie Gelders Archief: 1523_293-0025 [J. Ephraïm], Public Domain Mark 1.0 licentie.

De muzikanten en danseressen kregen logies in het gebouw Neerland's Tuin. Toen enige tijd daarna het gebied tussen de Hoflaan, Neerlandstuinstraat, Rosendaalsestraat en de Klarendalseweg werd bebouwd, kregen deze straten namen ontleend aan geografische plekken in de Nederlandse kolonie.

→ *Loop door tot aan de Klarendalseweg. Hier sla je rechtsaf. Links van je op het kazerneplein zie je de voormalige Menno van Coehoornkazerne.*

11 Menno van Coehoornkazerne, Klarendal

De Menno van Coehoornkazerne is een voormalig militaire kazerne uit 1885, gebouwd in neoclassicistische stijl. Vanaf 1945 werd de kazerne samen met de Saksen-Weimar kazerne gebruikt om Nederlandse dienstplichtige jongemannen op te leiden tot militair voor de inzet in Indonesië tijdens de onafhankelijkheidsoorlog, die tot 1949 duurde. Onder het kopje Saksen Weimar (17) staat meer informatie hierover.

Het gebouw is allang niet meer in gebruik als kazerne en is grotendeels gesloopt. Het deel dat er nog staat is verbouwd en doet nu dienst als multifunctioneel buurtcentrum.

27

Menno van Coehoornkazerne met militairen ervoor in najaar 1947, uit het dienstalbum Evert Miggelenbrink (collectie Bronbeek, 2014/12/09-1-1).

→ *Je loopt door over de Klarendalseweg tot aan de Thomas à Kempislaan. Sla daar rechtsaf en bij de drempel steek je de weg over en loop tussen de bomen door een paadje in. De vijver is links van je. Voor de waterval ga je rechts lang het beekje. Steek links het houten bruggetje over en loop rechtdoor met het water nu rechts van je. Dan net voor de Rozendaalseweg volg je het paadje naar links. Volg dit paadje tot aan de kruising Bosweg/Rosendaalseweg. Steek hier alvast de Rosendaalseweg over en volg deze naar links. Loop over de Rosendaalseweg door tot aan de openbare basisschool de Boomhut en sla daar rechts Park Angerenstein in. Loop rechtdoor tot aan de vijver. Nu zie je huis Angerenstein vanaf de achterkant. Sla rechts van de vijver het paadje in langs de Julianabeek. Loop door tot je links Huis Angerenstein ziet en rechts een ingangspoort van het park bij de Julianalaan.*

•••• 12 Huis Angerenstein

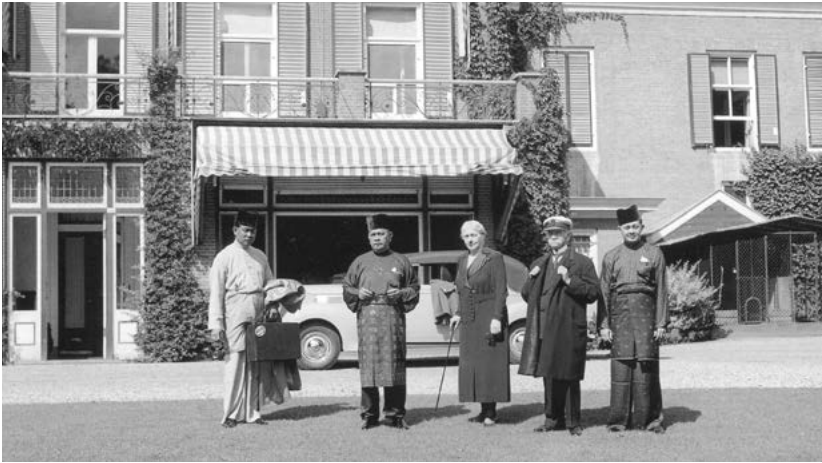
28

In 1938, ter gelegenheid van het 40-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, bracht een Indonesische vorst, de sultan van Deli met twee van zijn zoons een bezoek aan Nederland. Daarbij bezochten zij ook het landgoed Angerenstein in Arnhem.

Op de foto zien we Z.H. Sultan Amaluddin Al Sani Perkasa Alamsyah en de kroonprins met het echtpaar De Goeijen en een bediende poseren voor Huis Angerenstein.

Jan de Goeijen ontving veel buitenlandse gasten op

Huis Angerenstein (collectie Gelders Archief: 1501-169 t/m 171 Public Domain Mark 1.0 licentie).

Angerenstein. Hij bezat in Indonesië verschillende theeplantages, maar was daar zelf nooit geweest. Waarschijnlijk was het contact met de sultan gelegd door de familie van zijn vrouw, die tabaksplantages in het sultanaat Deli op Sumatra bezat. De vader van Folmina de Goeijen-Janssen, P.W. Janssen, was één van de oprichters van de Deli-Maatschappij.

De Nederlandse Deli Maatschappij verbouwde en verhandelde tabak. Het bedrijf haalde na 1880 zeker 20.000 koelies uit China. Vanuit Sumatra zijn er een half miljoen Chinezen en Javanen gerekruteerd. Zij leefden en werkten hier onder miserabele omstandigheden en werden bestraft met lijfstraffen als ze hun werk niet goed genoeg deden.

De contacten met de sultan kunnen ook zijn gelegd door hun zoon John Arthur de Goeijen, die in 1923 een bezoek had gebracht aan Indonesië, waaronder Deli. Toen de sultan met zijn zonen op reis ging door Europa, ging John Arthur mee. Hij had de prinsen al eerder begeleid door reizen in Europa. De sultan had nu weer verzocht om hen te begeleiden.

In kranten uit die tijd wordt de sultan als zelfbestuurder genoemd, feitelijk stonden ze onder controle van het Nederlandse koloniale bestuur. Ze hadden in de praktijk nauwelijks wat te zeggen. Bij het diner ter viering van het 40-jarig regeringsjubileum sprak de sultan van Deli: *‘Wij allen voelen ons als uitverkorenen, dat ons de eer te beurt is gevallen als vertegenwoordigers van de Javaansche zelfbestuurders uitgezonden te worden om de gelukwensen en bewijzen van afhankelijkheid en trouw aan te bieden aan Hare Majesteit en Haar huis.’*

Het echtpaar De Goeijen-Janssen was de laatste eigenaar van het landgoed Angerenstein. De familie woonde er van 1907 tot 1941, toen het landgoed aan de gemeente Arnhem werd geschonken. Het huis zelf heeft daarna verschillende functies gehad en is nu opgedeeld in verschillende appartementen.

30

- *Blijf in het park parallel aan de Julianalaan lopen tot je bij de Velperweg bent. Ga hier links en steek bij het zebrapad de weg over en loop door tot aan de Esperantolaan, sla deze rechts in. Ga links het park in tegenover de ingang van Vredenhof. Loop dit pad rechtdoor. Je negeert zijpaden en loopt langs de vijvers aan je rechterkant. Tegenover de vijver zie je de Sawah Belanda. Links van je loop je langs een groot wit gebouw, hier was vroeger de Indische Planten- en Vogeltuin.*

•••• 13 Indische Planten- en Vogeltuin / Sawah Belanda

Indische Planten- en Vogeltuin

Op 5 mei 1883 werd er in dit park Sacré Coeur aan de Velperweg de Planten- en Vogeltuin geopend, een initiatief van vier rijke investeerders uit Arnhem en Velp: C. Nortier Azn, J.A. Kolff, G.L. Bosch en J.J. Duyvené de Wit. Nortier, Kolff en Bosch waren alledrie rijk geworden als ondernemer in Indonesië. De Planten- en Vogeltuin was ontworpen door

Foto's Planten- en Vogeltuin (Gelders Archief: 1583-11995 [J. Ephraïm], Public Domain Mark 1.0 licentie).

tuinarchitect Dirk Wattez. Hij liet op een golvend terrein vijvers aanleggen met bruggetjes, in ovalen perken heesters en bomen planten en menige volière bouwen voor vogels uit de Oost.

Bij het park kwam een groot hotel met 200 kamers en twee concertzalen, gebouwd naar het ontwerp van architect Ouëndag. In de grootste zaal konden 1.500 personen plaatsnemen. Er werden vele concerten gegeven en regelmatig tentoonstellingen gehouden.

Lang zou de Planten- en Vogeltuin niet bestaan. In 1894 werd de exploitatie wegens tegenvallende belangstelling gestaakt, waarna het complex onder andere als sanatorium en nonnenklooster ging dienen. In 1974 is het afgebroken, waarna er een nieuw gebouw kwam, bestemd als verzorgingstehuis.

Sawah Belanda

In dit zelfde park is in 2006 een kunstwerk feestelijk geopend: Sawah Belanda ('Hollands rijstveld'). Sawah Belanda (spreek uit: blanda) is een monument dat door beeldend kunstenaar

32

Foto's Planten- en Vogeltuon (Gelders Archief: 1583-11996 [J. Ephraïm], Public Domain Mark 1.0 licentie.)

Planten- en Vogeltuon Arnhem door J.S.J. de Jongh, Koningstraat 85, Arnhem 1860-1890 (collectie Rijksmuseum RP-F-00-815).

Joyce Bloem werd gerealiseerd, in samenwerking met haar zus, schrijfster Marion Bloem. Het gedenkt Indische Nederlanders die na de onafhankelijkheid van Indonesië naar Nederland zijn gekomen. Het monument bestaat uit een grote vijver met aan de achterzijde, midden in het park, een sawah (natte rijstvelden in terrasvorm) met zeven granieten platen in de vorm van pagina's die rondom het rijstveld-landschap 'zweven'. Op de granieten pagina's staan flarden van verhalen: vertellingen uit de mond van Indische Nederlanders, opgetekend door Marion Bloem.

- *Loop door over de parkeerplaats tot aan de Van Remagenlaan en ga deze linksaf omhoog naar Bronbeek. Steek de Velperweg over bij de stoplichten. Gelijk aan de overkant steek je rechstaf de Bronbeeklaan over en loop dan linksaf het landgoed Bronbeek op. Hier kun je wat drinken in Café Batavia en het museum bezoeken. Het is ook mogelijk om in de Kumpulan wat te eten en te drinken.*

Hier is de eerste mogelijkheid om de wandeling in te korten. Op de Velperweg een bushalte richting Velp en richting het centrum van Arnhem en het centraal station. Je bent nu op ongeveer 6,5 km.

.... 14 Landgoed Bronbeek/NIWIN kantoor

In oorsprong is het landgoed Bronbeek een particuliere buitenplaats. Aan het begin van de negentiende eeuw maakte het terrein van het huidige Bronbeek deel uit van een grotere bezitting, die aan beide zijden van de Velperweg lag en het Langewater werd genoemd. Verschillende eigenaren verfraaiden het landgoed en herbouwen het huis tot villa. In 1848 kocht Jan Jacob van Braam het landgoed en de villa. Hij was geboren en getogen in Batavia - het huidige Jakarta. Zijn grootvader en vader hadden allebei hun geld verdiend in Azië als hoge VOC-functionarissen. Van Braam kwam, zoals zoveel koloniale bestuurders en bedrijfsvoerders terug naar

Nederland om hier tijdens zijn oude dag van het opgebouwde familievermogen te genieten.

In 1854 verkocht hij Bronbeek aan koning Willem III (1817-1890) voor 75.000 gulden. De koning liet de villa uitbreiden tot een klein paleis en het park verrijken met sierbomen en -heesters, rozen en perkplanten.

In 1859 schonk Willem III het landgoed aan de staat onder de voorwaarde dat die er een 'tehuis voor invaliden' van het KNIL zou stichten. Na de bouw en opening van het tehuis in 1863 namen de tehuisbewoners het omliggende landgoed in gebruik. Naast een tehuis voor veteranen is Bronbeek ook al meer dan 160 jaar een museum over kolonialisme en later ook over dekoloniseren.

NIWIN op Bronbeek

Tussen 1945 en 1949 woedde in Indonesië de onafhankelijkheidsoorlog. Kort nadat de eerste lichtung dienstplichtige militairen in november 1946 naar Indonesië was vertrokken,

| Villa Bronbeek ca 1860 Uitgeverij van Eemond 4164

Advertentie NIWIN
Arnhemsche courant
14-12-1946

werd op 21 november 1946 de Stichting Centraal Bureau Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië (NIWIN) opgericht. De NIWIN moest in het destijds nog sterk verzuilde Nederland de welzijnsverzorging coördineren voor alle militairen die in Indonesië verbleven. Een zuiloverstijgende organisatie dus. Het centrale bestuur zetelde in Den Haag, maar er werden ook talloze lokale afdelingen opgericht. In Arnhem was het kantoor van de NIWIN zeer toepasselijk gevestigd aan de Velperweg, op Bronbeek, het tehuis voor KNIL-veteranen.

In december 1946 riep minister-president Beel in een radiotoespraak Nederlanders op hun steentje bij te dragen om 'onze jongens overzee' te ondersteunen. De overheid droeg zelf ruim 15 miljoen gulden bij en nog eens 7 miljoen gulden werd uiteindelijk via giften door het hele land ingezameld tussen eind 1946 en de opheffing eind 1951. Dit gebeurde door het houden van voorstellingen, de verkoop van vaantjes en door collectes. Ook verschenen speciale postzegels met een toeslag voor de acties.

Met het ingezamelde geld zorgde de NIWIN voor tijdschriften, sportartikelen, boeken en films voor de troepen, voor sigaretten en chocolade, en organiseerde programma's voor ontwikkeling en ontspanning, zoals optredens van cabaretiers en theatervoorstellingen. Daarnaast werden kerstpakketten verstuurd en vanaf juni 1949 ook de zogenaamde rimboekisten, met sport- en spelartikelen voor de militairen in afgelegen gebieden.

→ *Vervolg de route door het terrein aan de achterkant te verlaten bij de slagbomen. Sla hier linksaf en gelijk weer rechts de Bronbeeklaan in. De eerste straat links is de Da Costastraat. Sla deze in.*

..... 15 Rudi Franken

36

Raphael Franken (21 april 1927- 27 mei 1947), roepnaam Rudi, was de zoon van de joodse boekdrukker Mozes Franken. Samen met zus Siny en moeder Susanne woonde het gezin voor de oorlog in het centrum van Arnhem. Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam de angst onder de Arnhemse joden om opgepakt en gedeporteerd te worden steeds verder toe. Het gezin Franken kreeg een onderduikadres in de Arnhemse wijk Geitenkamp in 1942 en bleef gespaard bij razzia's. De angst was groot dat Rudi voor de *Arbeitseinsatz* gepakt zou worden en dan alsnog als jood herkend zou worden. Toen Arnhem in september 1944 geëvacueerd werd, vluchtte het gezin naar het noorden van het land. Uiteindelijk werd het verraden en naar Westerbork gebracht. Het grootste geluk was dat de treinen naar de vernietigingskampen op dat moment niet meer reden en op 12 april 1945 werden een uitgehongerde Rudi en zijn ouders en zus in Westerbork bevrijd door de Canadezen.

Rudi Franken
(Collectie Museum
Bronbeek
2015_06_09-6-
2_1_004).

Terug in Arnhem vonden de Frankens woonruimte aan de Da Costastraat. Nauwelijks een jaar later werd Rudi opgeroepen voor militaire dienst in Indonesië en op 5 februari 1947 vertrok hij per boot richting Java. Op foto's in Indonesië zien we Rudi als een jongeman die zichtbaar onder de indruk is van alle nieuwe ervaringen. Hij viert er op 21 april 1947 zijn twintigste verjaardag. Nog geen maand later gaat het bij een verkenningspatrouille vreselijk mis bij het oversteken van een rivier. De rivier blijkt veel dieper dan verwacht en de stroming verraderlijk en snel. Rudi en een andere soldaat worden meegesleurd en verdrinken allebei op 27 mei 1947. Op twee monumenten op landgoed Bronbeek is Rudi's naam terug te vinden: op dat van zijn bataljon en dat van de gevallen Arnhemmers.

→ Loop de Da Costastraat uit en ga bij de Vondellaan rechts en sla de eerste weg linksaf bij de Alberdingk Thijmstraat. Dan bijna rechtdoor de Bernardlaan in en vervolg deze met de bocht naar rechts. Blijf op de Bernardlaan, deze voert links langs de basisschool de Boomhut.

Ga na de school links weer het park Angerenstein in. Loop dit pad parallel aan de weg door, links van je is het beekje. Sla dan rechtsaf in het park de verharde weg in, negeer zijwegen en houd de huizen in het park links van je. Na de huizen loop je rechtdoor licht omhoog naar de Rosendaalseweg. Steek deze over.

Ook hier een mogelijkheid om de wandelroute in te korten, je zit nu op ongeveer 8 km. De bus gaat via het centrum naar Arnhem centraal station of de andere kant op, de Arnhemse wijk de Geitenkamp in.

Loop je verder, ga dan gelijk na de bushalte, voor de Nieuwe kerk, linksaf het geasfalteerde wandelpad in. Loop omhoog. Steek de Burgemeester Bloemenweg over en loop Hoogte 80 op. Links van je zie je nu de flats van de Ds. Bechtlaan.

•••• 16 Ds. Bechtlaan

In de flats aan de Ds. Bechtlaan in de wijk Monnikenhuizen, opgeleverd in 1955, werden diverse Indische gezinnen gehuisvest. Zij kwamen hier veelal vanuit een contractpension of nadat ze bij familie hadden gelogeed. Veel Indische Nederlanders kwamen in de wijk Malburgen te wonen, maar een klein deel dus ook in de Noord-Arnhemse wijk Monnikenhuizen.

Monnikenhuizen, een kleine wijk met zowel laagbouw als hoge flats, is in de jaren 1950 gebouwd en ligt rond Hoogte 80, met 80 meter boven NAP een van de hoogste punten van Arnhem. Vanaf Hoogte 80 heb je een wijd uitzicht over de dorpen Westervoort en Duiven.

| Foto 1, 2 en 3 privé collectie Chris Bruggekamp.

Op heldere dagen zijn zelfs Kleve en Nijmegen te zien. Woningbouwvereniging Ons belang verhuurt hier appartementen.

Een van de vroege bewoners van de Ds. Bechtlaan is Chris Bruggenkamp. Hij woonde er vanaf zijn geboorte in 1959. Zijn ouders arriveerden als eerste bewoners van de flat. Chris' vader was een Nederlandse oorlogsvrijwilliger die in augustus 1945 naar Indonesië werd uitgezonden en later tekende bij het KNIL. Zijn moeder was een Indische geboren in Ambon, maar al jong naar Bandung verhuisd. Het regiment van zijn vader, 1-11-RI, bataljon Margriet, was in de buurt van Bandung gestationeerd. Daar hebben zij elkaar ontmoet.

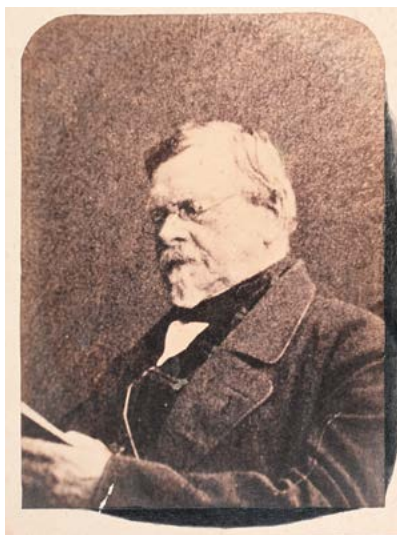
In 1950 stapte de vader van Chris na de opheffing van het KNIL weer over naar het Nederlandse leger en ging hij met zijn echtgenote naar Nederland. De eerste jaren in Nederland verbleven ze bij de ouders van zijn vader in Hengelo (Overijssel) en Hellendoorn totdat hij - nog altijd militair - werd overgeplaatst naar de Oranje Kazerne in Schaarsbergen, vlakbij Arnhem. Via woningstichting Ons Belang kreeg hij een appartement aan de Ds. Bechtlaan toegewezen. Zeker de helft van de inwoners van de Ds. Bechtlaan had in de eerste jaren een militaire of Indische achtergrond en niet zelden allebei.

Woningstichting Ons Belang was actief in garnizoenssteden sinds 1919. Ons Belang zorgde er voor huisvesting van onderofficieren van het Nederlandse leger. Daarvan zijn er nu nog 618 woningen in Arnhem.

→ *Loop naar het hoogste punt. Vergeet niet dit wijde uitzicht te bekijken en loop daarna door richting de kleine speeltuin met glijbaan, parallel aan de Zazlaan. Loop tussen de boomstammen door de stoep op. Vanaf hier zie je schuin voor je de Saksen Weimar kazerne. Loop over de stoep door tot aan de kruising met de Monnikersteeg.*

..... 17 Saksen-Weimarkazerne

De naamgever van deze kazerne is Karel Bernhard van Saksen-Weimar-Eisenach. Hij werd geboren in 1792 in Weimar, het huidige Duitsland en diende als officier jarenlang in Nederlandse dienst. Van 1849 tot 1853 was hij legercommandant van het KNIL in Indonesië.

Portretfoto van luitenant-generaal Karel Bernhard, hertog van Saksen-Weimar-Eisenach (collectie Museum Bronbeek 1872/07-2-2).

Minister van Oorlog Jannes van Dijk gaf op 15 augustus 1937 de opdracht om in Nederland zestien standaardkazernes te ontwerpen. Een daarvan was de Saksen-Weimar kazerne. De bouw verliep echter traag en de kazerne is uiteindelijk afgebouwd door nota bene de Duitsers die de kazerne tijdens de bezetting gebruikten. De SS-Untersführerschule Arnheim verbleef er in 1943-1944.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de kazerne, net als de Menno van Coehoornkazerne (zie nummer 11) gebruikt voor de opleiding van Nederlands militairen die naar Indonesië werden uitgezonden. Dienstplichtigen werden jaarlijks opgeroepen en vanaf 1948 zelfs elk half jaar. De basistraining duurde zes tot twaalf weken, gevolgd door enkele weken voortgezette specialistische training en vier tot zes weken onderdeelstraining.

In Arnhem werden verschillende bataljons voor uitzending naar Indonesië opgeleid. Enkele behoorden tot het garderegiment Prinses Irene en een tot het garderegiment Grenadiers. De eerste eenheden vertrokken in 1946 naar Indonesië en de laatste in 1949.

41

- *Steek de Monnikersteeg over en ga park Klarenbeek in tussen het houten hek. Loop dit bospad in. Sla rechtsaf op het bredere klinkerpad. Deze gaat over in een geasfalteerd pad. Loop dit pad door tot aan restaurant Stenen Tafel. Sla hier schuin linksaf richting de bosrand. Bij de bosrand ga je rechtsaf. Steek de Weg naar de stenen tafelen schuin naar links over. En ga het bospad in omhoog. Steek de kruising in het bos over. Het pad buigt daarna af naar links. Rechts van je is een houten gebouw van de scouting. Vervolg het pad, dit buigt wat af naar links. Dan sla je rechtsaf wederom een bospad in. Dit loopt naar beneden. Bij de geasfalteerde weg ga je naar rechts. Bij de T-splitsing ga je naar links. Loop door langs het hek bij het gebouw De Waterberg. Steek dan de Wagnerlaan over. Dan naar rechts over het kiezelpad parallel aan de Wagnerlaan. Bij de splitsing van dit pad houd je links aan. Dit is het Karel van der Heijjenpad*

..... 18 Karel van der Heijden

Op 3 juni 1905 is op de Berkenheuvel het monument voor Karel van der Heijden onthuld. Het werd gebouwd ter ere van Van der Heijden door het gemeentebestuur van Arnhem. Het monument had de vorm van een Indonesische Benteng, een verdedigingswerk dat door het KNIL veel werd gebruikt. Het toegangspad werd geflankeerd door twee levensechte kanonnen die op hardstenen sokkels stonden. Het monument dat slecht onderhouden was, is begin jaren 1960 gesloopt. Het bevond zich aan een weg die nu nog steeds herinnert aan zijn bestaan: de Karel van der Heijdenweg. Alleen de adelaar en het bronzen reliëf van Van der Heijden zijn nog over van dit monument. Deze werden in 1963 bij het honderdjarig bestaan van Bronbeek met een nieuwe bank heropend. Deze staat er nu nog.

42

Prentkaart Monument Karel Van Der Heijden, 1909-04-12 (collectie Gelders Archief: 1500-927 Public Domain Mark 1.0 licentie).

Karel van der Heijden (Batavia, 12 januari 1826 - Arnhem, 26 januari 1900) was een Nederlands generaal en militair en civiel gouverneur van Aceh. Van der Heijden was de buitenechtelijke zoon van de Nederlandse generaal De Stuers en een onbekende Indonesische vrouw. Hij werd in Batavia geboren maar groeide, als kind geadopteerd door Jean van der Heijden en Wilhelmina Siebing, op in Nederland.

Op zestienjarige leeftijd vertrok hij naar Indonesië. Binnen het KNIL maakte hij snel carrière. Generaal Karel van der Heijden is vooral bekend vanwege zijn 'voorbeeldeloze tuchtiging' tijdens de beruchte Atjeh-oorlog, waarbij het KNIL in 1879 door Noord-Sumatra trok, en dorpen en versterkingen van de Atjehers verwoestte. Zijn methode was een keiharde, offensieve strategie en zijn militaire successen leidden tot zijn benoeming tot luitenant-generaal. Tijdens een van de gevechten verloor Van der Heijden zijn oog. Behalve een militaire onderscheiding hield hij aan de veldslag een bijnaam over: generaal eenoog. Al tijdens zijn loopbaan was hij door het excessieve geweld dat hij gebruikte en de vele (burger)slachtoffers die daarbij vielen omstreden en riepen zijn acties zowel bewondering als afschuw op.

Op 17 november 1887 werd hij benoemd tot commandant van het militaire tehuis Bronbeek. Daar stierf hij in 1900.

Naast de Karel van der Heijdenweg ligt de Van Heutszlaan die herinnert aan de eveneens omstreden generaal Jo van Heutsz van wie op Bronbeek een borstbeeld staat.

- *Loop het Karel van der Heijdenpad uit. Je komt uit in de Van Heutszlaan. Deze links inslaan. Loop door tot de Apeldoornse weg. Steek de weg over en ga links het viaduct over. Gelijk na het viaduct ga je rechts het bospad in. Loop door tot je aan je rechterkant een kerkje ziet. Hier ga je links.*

Bij de paardenstal ga je dan weer naar links. Vervolg dit pad naar rechts. Dan opnieuw naar links weer iets omhoog. Dan nogmaals links met de weg mee, nu vrij stijl omhoog. Nu rechts met het pad mee. Bij de kruising sla je rechtsaf naar beneden. Dan links een trapje op.

Loop langs het paardenveldje dit pad uit tot aan de Wagnerlaan. Steek deze over en ga park Sonsbeek in. Neem het bredere grindpad parallel aan de Parkweg. Links van je is bos, rechts grasland en de weg. Loop over dit grindpad door tot je bij een u-vorm komt. Deze neem je rechts. Dit is een asfaltweg. Loop over dit pad met de vijvers links van je. Na brasserie De Boerderij loop je verder tot aan de Parkweg. Ga hier rechts het park uit. Steek de Parkweg over en ga schuin links park Zypendaal in. Neem het onverharde bospad langs de vijver. Loop door tot de voormalige tuinmanswoning van Zypendaal aan de kop van de vijver. Achter de woning ga je linksaf. Vanaf hier heb je mooi uitzicht op kasteel Zypendaal en de bijgebouwen.

•••• 19 **Koloniale Tentoonstelling (1928) in park Zypendaal en park Sonsbeek**

‘Nergens zal men beter inzicht krijgen in de beteekenis van onze koloniën, in haar rijkdom aan natuurschatten, dan hier op de I.T.A.’

In 1928 vond na jarenlange lobby en voorbereiding de Indische Tentoonstelling Arnhem (ITA) plaats in park Sonsbeek en park Zypendaal. De tentoonstelling bestond uit meerdere paviljoenen waar producten en kunstvoorwerpen uit de koloniën werden getoond en ook iets van het dagelijks leven in de koloniën te zien was. Volgens de Arnheemsche courant van 2 juli 1928 kwamen mensen van heinde en verre op het evenement af. Voor Arnhem bood de tentoonstelling dan ook een kans om te laten zien hoe mooi stad en omgeving waren, Sonsbeek werd als parel beschreven en Zypendaal zelfs als lustoord. Het doel was tweeledig: duizenden bezoekers maakten zo kennis met de Nederlandse koloniën én met Arnhem. De burgemeester van Arnhem De

Monchy zag het als een promotie voor de stad om te laten zien dat je er nog steeds mooi kon wonen als oud-Indiëganger. Hij hoopte dat oud-Indiëgangers niet alleen Den Haag maar ook Arnhem in overweging zouden nemen als woonplaats. Bovendien zei hij kon je: *'in weinig plaatsen zooveel gelegenheid vinden als juist hier om van een auto te genieten...'*

Prins Hendrik, de gemaal van koningin Wilhelmina, opende de tentoonstelling in aanwezigheid van de minister van Koloniën en tal van hoogwaardigheidsbekleders als oud-gouverneur van Suriname baron Van Heemstra en de commandant van Bronbeek, luitenant-generaal b.d. Drijber. In zijn openingsrede sprak minister van koloniën Jacob Koningsberger: *'...Er is geen beter middel om die belangstelling op te wekken en te vergrooten, dan onzen land-genooten het vele goede en schoone van Oosten West-Indië door eigen aanschouwing te doen kennen. In die richting beteekent deze tentoonstelling een belangrijke schrede op den goeden weg.'*

45

Briefkaart Indische Tentoonstelling West & Oost Zypendaal Arnhem juni-juli 1928 (Gelders Archief 1583 – 15126 Public Domain Mark 1.0 licentie).

Wat er was, is zien te zijn de herenambing.

De schooling Weerhale is ondergevoert in de Oudekerk met bijgebouw.

Wat de Vrij meer de filosofie in Ned-lands die trouwen een gratis kopje thee zal uitbeten.

De exilium-kind der Gekleisch gemeente.

Het kerkhof, thans eveneens diezelfde de herenambinggemeente.

Het Indische restaurant.

•••• 20 Aarnoud van Heemstra, Huis Zypendaal

In 1910 werd Arnoud baron van Heemstra benoemd tot burgemeester van Arnhem. De baron en zijn gezin bewoonden toen allang de achttiende-eeuwse buitenplaats Zypendaal, even buiten de Gelderse hoofdstad. Hij huurde het huis van de familie Brantsen. Op het prachtig aangelegde landgoed bracht de burgemeester, zoals het een echte aristocraat betaamde, zijn tijd door met paardrijden en het organiseren van soirées dansantes, die faam genoten bij de plaatselijke elite.

Foto I.T.A. (11 juni-28 juli 1928). Voor het huis Suriname-Curaçao, onder andere mr. A.J.A.A. baron van Heemstra (Gelders Archief 1583- 15194 Gazendam Public Domain Mark 1.0 licentie).

47

Van 1920 tot 1928 was Van Heemstra acht jaar lang gouverneur van Suriname. Hij probeerde vooral de inkomsten uit natuurlijke hulpbronnen te gebruiken om de kolonie vooruit te helpen. Een strategie die honderd jaar later door de huidige Surinaamse regering ook weer gevolgd wordt. Medio 1928 stuurde Van Heemstra aan op eervol ontslag en keerde hij als ambteloos burger terug naar Nederland. Hij nam zijn intrek weer in Zypendaal.

Begin 1942 werden vele van zijn bezittingen door de Duitsers geconfisqueerd: landerijen, huizen, banktegoeden, aandelen en zelfs juwelen. De baron kreeg met moeite toestemming om op Zypendaal te mogen blijven wonen. Wel moest hij inkwartiering van enkele Duitse officieren toestaan. Uiteindelijk werd hij toch gedwongen te vertrekken en vestigde hij zich eerst in Oosterbeek, daarna in Velp. Heemstra's dochter Ella, gescheiden van haar Britse echtgenoot, woonde met haar dochter bij hem in gedurende deze periode. Van Heemstra's kleindochter werd later wereldberoemd als de filmactrice Audrey Hepburn.

48

Fotoportret baron Van Heemstra 1910-1920 (collectie Gelders archief 1583-2575 E. v.d. Kerkhoff Public Domain Mark 1.0 licentie).

De eigenaren van het huis Zypendaal, de familie Brantsen, hebben eveneens een connectie met Suriname. Zij bezaten aandelen in de plantage Vossenburg in Suriname. Na de afschaffing van de slavernij in 1863 kreeg de familie een schadeloosstelling van 70.000 gulden van de staat voor de 263 tot slaaf gemaakte mensen die gedwongen op Vossenburg werkten. Het regentengeslacht Brantsen was een bekende familie in Arnhem. Hendrik Willem Brantsen, secretaris van de gemeente Arnhem, nam in 1743 een oud en vervallen landhuis op Zypendaal over. Kort erna kwam er een nieuw huis, het huidige kasteel Zypendaal. Begin negentiende eeuw werd de familie Brantsen in de adelstand verheven. Het kasteel werd in 1883 verbouwd onder leiding van de bekende architect Pierre Cuypers.

→ *Loop rechtdoor door met het kasteel aan je rechterhand. Ga bij de T-splitsing links. Loop dit geasfalteerde pad helemaal uit tot je weer bij de Parkweg bent. Vlak voor de uitgang van het park houd je links aan en bij de tweede splitsing van het pad houd je weer links aan. Steek nu de Parkweg weer over en loop rechts park Sonsbeek weer in. De vijver is nu aan je rechterhand. Bij de kruising ga je rechtdoor. Negeer zijwegen en blijf rechtdoor lopen. Sla linksaf het bruggetje over. Na het bruggetje gelijk rechts. Bij de kruising rechtdoor richting Sonsbeek paviljoen.*

49

•••• 21 Sonsbeek Paviljoen/theeschenkerij

In 1798 liet Sebastiaan Nederburgh, de laatste commissaris-generaal van de VOC, een buitenverblijf bouwen dat later uit zou groeien tot de theeschenkerij Sonsbeek Paviljoen. Nederburgh hoopte tussen het groen rust te vinden na zijn turbulente tropenjaren. De VOC was in 1795 failliet gegaan en vervolgens was Nederburgh betrokken bij de overdracht van de VOC-bezittingen in Azië aan de Nederlandse staat in 1801. Hij bleef in de jaren daarna actief betrokken bij het koloniale

bestuur en zat bijvoorbeeld in de raad der Aziatische bezittingen en werd chef van de divisie voor Oost-Indische zaken bij het Ministerie van Koloniën. Nederburgh heeft het huis slechts kort in bezit gehad. In 1806 verkocht hij het aan Theodorus de Smeth. In de twintigste eeuw, toen het landgoed in bezit was van de gemeente Arnhem, werd het weer een theeschenkerij en uitgaansgelegenheid. Vanaf 1988 zit er een Chinees restaurant in.

→ *Houd het paviljoen links van je en ga voor de zwanenbrug linksaf. Loop rechtdoor met de vijvers nu aan de rechterhand. Aan de linkerkant ligt de Stijle Tuin. Bij de splitsing houd je rechts aan het pad naar beneden. Bij de volgende wegsplitsing heb je goed uitzicht op villa Sonsbeek.*

•••• 22 Sonsbeek Paviljoen/theeschenkerij

Een van de oud-Indiëgangers die in de heuvels rondom Arnhem ging wonen, is Adriana van Bayen (1723-1755). Van Bayen werd geboren in Batavia, verloor haar ouders op jonge leeftijd maar erfde wel een fortuin. Ze kwam naar Arnhem en werd als minderjarige onder het toezicht geplaatst van de Arnhemse Weeskamer. In het bestuur van het weeshuis zaten enkele stadsbestuurders en die gaven zowel toestemming voor de koop van de Hartgersberg (voor 6.000 gulden), de bouw van een villa (12.000 gulden), als voor haar latere huwelijk.

Van Bayen kocht de Hartgersberg in 1742 en liet er een villa bouwen door architect Anthony Viervant. Dit bouwwerk op de berg is de fundering van wat we nu kennen als de witte villa in Sonsbeek. In 1749 trouwde Adriana van Bayen met Johan

51

Huis Sonsbeek Witte Villa, 1916 (collectie Gelders Archief 1500 - 5589-0004, Public Domain Mark 1.0 licentie).1860- 1880).

Jongbloet, advocaat van het hof van Gelderland. Het landhuis werd door de stadsbewoners spottend het 'huisje op de berg' genoemd. Op het eind van de achttiende eeuw werd het door de zoon van de oorspronkelijke architect, Roelof Roelofs Viervant, met twee zijvleugels vergroot. Een halve eeuw na de aanbouw werd het te koop gezet. Het is daarna nog vaak van eigenaar gewisseld en op dit moment zit er een restaurant in de villa.

- Bij deze splitsing met uitzicht op villa Sonsbeek ga je rechts en gelijk weer rechts. Ga de brug over en direct links. Sla rechts en dan linksaf. Dan rechtsaf de parkeerplaats van het Watermuseum over. Steek de Zijpendaalseweg over. Een klein stukje naar links en dan rechtsaf het Burgermeestersplein in. Bij de splitsing houd je links. Steek de Sweerts de Landasstraat over. Ga rechtdoor verder op de Pels Rijkenstraat. Loop deze uit tot bij de Amsterdamse weg. Links tegenover je ligt het centraal station Arnhem. Bij de achterkant van het station eindigt de route.

| Villa Sonsbeek circa 1860 (collectie Rijksmuseum RP-F-00-823 J.S.J. de Jongh

Bronnen

1.

- https://www.dbnl.org/tekst/salvoo7inino1_01/salvoo7inino1_01_0002.php
- <https://www.literatuurgeschiedenis.org/schrijvers/maria-dermout>
- Kester Freriks, Geheim Indië. Het leven van Maria Dermoût 1888-1962 (Amsterdam 2000).

2.

- C.J.M. Schulte-Van Wersch [e.a.], Arnhem elf facetten uit de 19de en de 20ste eeuw (Zutphen 1983).
- Q.M.R. Ver Huell, Herinneringen van een reis naar Oost-Indiën, reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819 (Zutphen 2008).
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Ver_Huell
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Quirijn_Maurits_Rudolph_Ver_Huell

3.

- F. Keverling Buisman e.a. (red.), Arnhem van 1700 tot 1900 (Utrecht 2008).
- Verliefd op Arnhem. Een kijk op Arnhem door de ogen van Dick Caderius van Veen en Harry van der Ploeg. (Arnhem 1993)
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Museum_Arnhem#:~:text=Het%20gebouw,-Bekendmaking%20overbouw%20bij&text=De%20architect%20Cornelis%20Outshoorn%20bouwde,waren%2C%20heeft%20niet%20olang%20bestaan.
- <https://www.cobouw.nl/aanbesteden/nieuws/2020/09/via-de-schuifbaan-kruipt-museum-arnhem-over-het-randje-101288192>
- <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/arnhem/arnhemsche-courant>

4.

- W. Manuhutu, g. Pattipeilohy en H. Timisela (red), 70 jaar Molukkers in Nederland, Zutphen 2021
- <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/gelderland/molukkers#!#customCarouselDetail>
- <https://www.youtube.com/watch?v=L8A-8Y-r7-c>
- <https://molukserfgoed.com/2021/09/09/woonoord-onderlangs-te-arnhem/>

5.

- https://www.fevanbinsbergen.nl/De_Geschiedenis.html
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Koloniale_waren

6.

- Vilan van de Loo, Johannes 'Pa' van der Steur (1865-1945): zijn leven, zijn werk en zijn Steurtjes. (Den Haag 2015)

7.

- H. Bekken en M. Hommerson, Spiegel van Arnhem. 175 jaar leven en lezen in Arnhem. (Arnhem 1989)
- De Locomotief : Samarangsch handels- en advertentie-blad (11-01-1879).

8.

- F. Keverling Buisman e.a. (red.), Arnhem van 1700 tot 1900 (Utrecht 2008).
- Soerabaijasch handelsblad 08-08-1879

9.

- <https://www.indischhistorisch.nl/tweede/repatriering/repatriering-indischen-in-pension-ons-huus-in-arnhem-1958-1962/>
- <https://www.oorlogsbronnen.nl/thema/Contractpensions>

10.

- https://www.arnhem-direct.nl/berichten/arnhems_indische_buurt_is_in_klarendal_en_niet_in_lombok/ Arnhemsche courant (28-10-1939), p. 10.
- Herman van der Wusten, Sjoerd de Vos en Rinus Deurloo, 'Aardrijkskundige bijdrage aan het Nederlandse zelfbeeld. Indische buurten.' In: Geografie (maart 2006).
- <https://indischebuurten.nl/buurten/arnhem>
- <https://www.indischhistorisch.nl/tweede/sociale-geschiedenis/sociale-geschiedenis-indische-plaatsen-oude-indische-buurten-niet-zo-indisch/>

11.

- <http://www.jeoudekazernenu.nl/kazernes-m-r/mennovancoehoorn/x-mennovancoehoorn.html>

12.

- Angerenstein van landgoed tot woonwijk, werkgroep Historie Angerenstein.
- Gelders archief.
- <https://www.angerenstein-arnhem.nl/historie/landgoederen/hoog-bezoek-op-angerenstein/>
- De standaard 02-08-1938
- Twentsch dagblad Tubantia en Enschedesche courant 15-09-1938
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Deli_Maatschappij

13.

- A.C.S. Wolters van der Weij, 'De Planten-en Vogeltuin en het Sanatorium Arnhem.' In: Arnhems Historisch Tijdschrift Prodesse Conamur (december 2011) 4, p. 157-176.
- Marion en Joyce Bloem, Sawah Belanda; een boek als monument (Wijk en Aalburg, 2006).

55

14.

- https://nl.wikipedia.org/wiki/Nationale_Inspanning_Welzijnsverzorging_Indi%C3%AB#:~:text=De%20Nationale%20Inspanning%20Welzijnsverzorging%20Indi%C3%AB,en%20Neeltje%20Niwin%20het%20symbool.

15.

- Archief Herinneringscentrum Westerbork
- Archief Museum Bronbeek: foto's Rudi in Indonesië, zakagenda Rudi, brief Nederlandse bank, clubblad De Korf EKCA, Buitenzorgs Dagblad.
- Margo Klijn, De Stille slag. Joodse Arnhemmers 1933-1945 (Utrecht, 2014).
- Arnhemse Courant 1930-1950

- Herinneringsalbum 1e Infanterie brigade groep der C Divisie ‘7 December’
- Bataljonskranten 4-10 RI
- 4-10 RI 50 jaar PW van Baarsen
- Jaarboek Stichting 4-10 RI

16.

- www.omniawonen.nl/organisatie/organisatie-2/over-omnia-wonen/ •
- interview Chris Bruggekamp 30 november 2022

17.

- www.jeoudekazernenu.nl/kazernes-s-z/saxenweimar/x-saxenweimar.html
- www.opsaxenweimar.nl/wp-content/uploads/2019/04/•
- Presentatie-Saksen-Weimar-historie.pdf
- nimh-beeldbank.defensie.nl/foto-s/detail/23a08b17-2e67-d09b-d3f6-40161319167f
- www.oorlogsbronnen.nl/thema/Saksen-Weimarkazerne?Foto%27s=0

18.

- www.nederlandsekrijgsmacht.nl/index.php/historie-nl-leger/323-hjkhkh/bronbeek-commandanten/299-karel-van-der-heijden
- G.A. Geerts, Eresaluut aan een vergeten leger. 140 jaar vreugde en verdriet van de bewoners van Bronbeek. (Amsterdam 1991), p. 121.
- <https://standbeelden.vanderkrogt.net/object.php?record=GL03ch>
- <https://collectie.nmm.nl/nl/collectie/detail/268137/>

19.

- <https://www.geldersarchief.nl/over-ons/actueel/weblog/531-indie-in-gelderland-de-indische-tentoonstelling-van-1928-in-park-sonsbeek> Arnheemsche Courant (11-6-1928), p. 5.

20.

- <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn5/heemstra>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Audrey_Hepburn#Early_life
- https://en.wikipedia.org/wiki/Aarnoud_van_Heemstra
- <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn5/heemstra>
- <https://www.iamexpat.nl/lifestyle/lifestyle-news/young-audrey-hepburn-netherlands>
- <https://arneym.nl/familielijnen-woonadressen-arnhemse-plantagehouders/>
- Verliefd op Arnhem. Een kijk op Arnhem door de ogen van Dick Caderius van Veen en Harry van der Ploeg. (Arnhem 1993).

21.

- <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/arnhem/haagje-van-het-oosten>
- Verliefd op Arnhem. Een kijk op Arnhem door de ogen van Dick Caderius van Veen en Harry van der Ploeg. (Arnhem 1993)

57

22.

- <https://neeltjeleeft.wordpress.com/2021/03/09/parken-zypendaal-en-sonsbeek/>
- <https://arneym.nl/februari-verleden-vandaag/>
- <https://www.sonsbeek20-24.org/nl/tentoonstelling/stadsvilla/>
- <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/arnhem/riante-buitenplaatsen-18-eeuw>

